

תעודות חדשות בענין גישת הרב קוק להקמת האוניברסיטה העברית¹

הקדמה

כל מי שעוסק במחקר כתבי הראי"ה קוק זצ"ל נדהם מכמות הכתבים והתעודות החשובים שטרם יצאו לאור. למרות שב"ה רב כבר הגלוי על הנסתר, קיימות עדיין תעודות רבות שפרסומן יוסיף הבנה לפעילותו והשקפת עולמו של מרן הרב זצ"ל. הרבה כבר נכתב על אודות גישתו של הרב קוק כלפי פתיחת האוניברסיטה העברית שבחר הצופים. חלוקות הדעות לגבי הנאום² והתפילה³ שנשא הרב קוק בטקס המפואר שנערך בז' בניסן תרפ"ה (אפריל 1925), ומתקיימים עדיין דיונים בשאלה האם התקוות שביטא שם, שהקמת האוניברסיטה תהיה צעד חשוב בתחיית עם ישראל על אדמתו, היו כנות, מגמתיות, נובעות מתמימות או כתוצאה מהטעייה, או אולי אפילו נאמרו על ידו בעל-כרחו⁴. נראה שהתעודות החדשות שאנו מפרסמים כאן לראשונה יוכלו להוסיף להארת הנושא.

- 1 המאמר הוא פרי מפירותיו של מחקר מקיף על גישתו של הרב קוק לאקדמיה, שנעשה בחסות ובתמיכת מכללת 'אורות ישראל' באלקנה (פרקים מאותו מחקר יתפרסמו בע"ה בשנתון המכללה, טללי אורות יג). תודתי נתונה לארכיונאית של האוספים המיוחדים שבספריית Yeshiva University, גב' שולמית ברגר, שעזרה לי רבות בחוכמה וביעילות באיתור רוב כתבי היד המתפרסמים כאן לראשונה. כמו כן אני מודה לידידי הרב נריה גוטל, ראש מכללת 'אורות ישראל', שעבר על המאמר והעיר הערות חשובות.
- 2 מאמרי הראי"ה עמ' 306, ועיי"ש בעמ' 554.
- 3 אוצרות הראי"ה מהדורת תשמ"ח ח"ב עמ' 1116-1117.
- 4 עיי' י' ולק, "נאום 'שלא בעתו' או נאום 'בטרם עת'?", כיום אתמול: מסות מאמרים וזכרונות (ירושלים תשנ"ח), עמ' 237-246 ו-288; פ' אלפרט, "נאומו של הראי"ה קוק בפתיחת האוניברסיטה העברית: מסכת של צנזורה מתמשכת", 'גיליון' ה (ניסן, תשנ"ה), עמ' 15-19; י' ברטל, "יהי רצון שלא תארע תקלה על ידי: נאומו של הרב א"ה קוק: דברי פרשנות", תולדות האוניברסיטה העברית בירושלים: שורשים והתחלות (עורכים: ד' כץ מ' הד, ירושלים 1997) עמ' 319-315; אוצרות הראי"ה ח"ב עמ' 1117-1118 וח"ד עמ' 188-190; י' לויין-כ"ץ, "תפילות ארעיות לראי"ה קוק", אקדמות ט (תמוז, תש"ס), עמ' 55-50; הר"ב גוטל, מכותבי הראי"ה, עמ' סא, הערה 124; ר"מ אלחרר, לכבודה של תורה (ירושלים, תשמ"ח); הרמ"צ נריה, לקוטי הראי"ה, ח"ג, עמ' 192-218. מעניין לציין שחיים ליפשיץ (שבחי הראי"ה עמ' קצח) מביא עדות אישית מפי הגר"י הוטנר מפי הרב קוק, שחיים וייצמן הבטיח לו במפורש שאם ישתתף בחניכת האוניברסיטה לא ילמדו שם ביקורת המקרא:

לפנינו איגרת שנכתבה על ידי הרב קוק או בשמו וכפי הנראה תורגמה לאנגלית ע"י אדם אחר⁵ כחלק ממבצע גיוס תרומות עבור "הישיבה המרכזית העולמית" (= ישיבת "מרכז הרב"). האיגרת נמצאת בארכיון ה־Central Relief Committee (CRC) ⁶, וברור מתוכנה שהיא נכתבה בקיץ תרפ"ה, סמוך לאחר חנוכת האוניברסיטה⁷. בניגוד לאיגרות האחרות הנמצאות שם שנכתבו עבור גיוס כספים לישיבה המרכזית, המנוסחות, לפחות חלקית, בגוף ראשון ובלשון יחיד ובנימה אישית מובהקת של הרב עצמו⁸ - האיגרת הנוכחית משתמשת רק בלשון רבים

- 5 למרות שנעשה מאמץ לעשות רושם "משכיל" ולכתוב בסגנון פיוטי - בנוסח המובא להלן נראה בעליל שהאנגלית איננה טובה, ואין ספק שחלק מהביטויים השגויים נגרמו עקב תרגום מילולי לא מוצלח (לדוגמה: triumphs, glorious occurrences, echo of cheer, did indeed, did experience, triumphs attending that event, a happiness, the man who is out of the ordinary, is intended this Academy become, you will see your way clear). נמצאות באיגרת עשרות טעויות בדקדוק - אך זהו המצב בכל האיגרות באנגלית שיצאו מהישיבה ומהרב קוק הנמצאות באותם תיקים (עיין למשל בהערה 25)! למרות שאף מגייס-תרומות לא היה מעיז היום להוציא מכתבים בסיגנון כזה מתחת ידו, יש לזכור שגם היהודים שחיו אז בארה"ב היו לרוב מהגרים חדשים, וסביר להניח שהאנגלית העילגת שבהתכתבות עימם לא הפריעה להם במיוחד, ובוודאי התקבלה על ידם בסלחנות.
- 6 ועד ההצלה המרכזי, שנוסד על ידי הציבור האורתודוקסי באמריקה בתחילת מלחמת העולם הראשונה (ובהמשך עבד בתיאום עם הג'וינט - "ועד הסיוע היהודי האמריקני המאוחד"). יו"ר הוועדה היה הירושלמי הרב אהרן טייטלבוים, ששימש אחר כך גם כפעיל המרכזי ויו"ר בפועל של ועד הישיבה המרכזית העולמית בארה"ב (חלק גדול מהמסמכים בתיק 124/5 שבאוסף ה־CRC שבארכיון Yeshiva University הוא התכתבות בין י"ש רבינוביץ, חתן הרא"ה ומזכיר הישיבה בארץ, ובין ר"א טייטלבוים. המכתב שלפנינו נמצא בתיק 124/1 של אותו אוסף; שאר האיגרות המתוארכות שבתיק הנ"ל הן משנת תרפ"ד-תרפ"ה).
- 7 כן מוכח גם ממספר הלומדים בישיבה: באיגרת הנוכחית רשום שלומדים בה כחמישים תלמידים, בדומה למה שכתוב באיגרת למאיר ווסל המוזכרת להלן בהע' 8 מתאריך 30/6/25, כשלושה חודשים לאחר טקס חנוכת האוניברסיטה - 52 לומדים. לעומת זה - כעבור עוד שלושה חודשים, באיגרת אחרת באותו תיק לידידי הישיבה חברי דגל ירושלים שבשווייץ מתאריך כ"ב בתשרי תרפ"ו, כאשר כבר התחילה בישיבה שנה"ל הבאה, כתוב שרשומים בה שבעים לומדים.
- 8 למשל, באיגרת אחרת שבתיק 124/5, לשופט ומדינאי מר אוטו רוסלסקי, מתאריך י"א בשבט תרפ"ו, מתייחס הרב קוק בגוף ראשון לחוויותיו האישיות, ולהיכרות האישית שלו עם הנמען מתקופת היותו באמריקה שנתיים קודם בשנת תרפ"ד. רק באחד מהמכתבים שם (למר הרי שיף) נרשם בסוף המכתב "MR/JR" (ובאחר, למר אלברט רויזנבלאט, רק MR); JR הוא כנראה שם המדפיס באנגלית כנהוג, ויתכן ש-MR הוא ראשי תיבות של 'מרכז הרב' או 'משרד הרב', וצ"ע. קיימת אפשרות גם ש-JR הוא ראשי תיבות של ישראל [שמעון] רבינוביץ, עיין על אודותיו בהערה הקודמת; אמנם איות שמו אמור להיות IR (ישראל - Israel) אך מתברר שבמברקים ששלח באנגלית הוא היה רגיל לאיית את האות

(we, our, us). בנוסף, רוב המסמכים הנמצאים בתיק בו נמצאה איגרת זו בארכיון הנ"ל נראה שנכתבו בארה"ב, והם אינם עותקים שנשלחו מהארץ. לפי זה ניתן אולי להניח שהאיגרת שלפנינו לא נוסחה על ידי הרב עצמו, אך בוודאי אין בכך הוכחות ברורות⁹. לעומת זאת, אין ספק שהאיגרת מנוסחת כאילו הרב קוק הוא הכותב, שהרי שמו של הרב הראשי, ראש הישיבה ויוזם הרעיון, אינו מופיע בה כלל - דבר שלא יעלה על הדעת אם אדם אחר היה כותב אותה¹⁰. בנוסף, מצאנו איגרות בהן המזכיר כותב בשמו של הרב קוק - ואז צויין כך במפורש¹¹, ובאיגרת זו אין כל ציון כזה.

"י" כ-י" (ולמשל "jeshiva"). בעותק של מכתב אחר באנגלית למאיר ווסל, גזבר הישיבה בחו"ל, מתאריך 30/6/25, צויין בסוף האיגרת AIK/JR, ולמטה "חתום ע"י יש"ר שי"; אולם האיגרת עוסקת כולה בעניינים כלכליים טכניים של פרטי רכישת מגרש ומימון הרכישה, והיא אינה דומה כלל לסגנון הכתיבה של הרב, ועל כן קשה להאמין שהרב קוק ניסח את האיגרת למרות ראשי התיבות של שמו המוזכרות בסופה. באיגרות אחרות באנגלית בתיק 124/5, שנראה מסגנון שהן נוסחו על ידי הרב, כלל לא רשומים בסופן ראשי תיבות של הכותבים. בקיצור, קיים חוסר עקביות בכל ההתכתבות האנגלית של הישיבה מאותה תקופה, בין השאר גם בציון ראשי תיבות הכותבים.

9 באותו תיק CRC 124/1, בהתכתבות הקשורה לישיבה בה מזוהה הכותב או המכותב, מדובר במזכיר אברהם הורביץ (המופיע בעיקר בשם תפקידו. שמו מופיע רק בגלויה מתאריך 31/12/25 מאת ד"ר הלן גליקמן, המתעניינת אצלו, בתור מזכיר הישיבה האוניברסלית של ירושלים, אם יש אפשרות לרופאה צעירה לתרום לעם ישראל בפלסטינה!). הורביץ בא שנה לפני כן מירושלים כדי לעזור לר"א טייטלבוים (ועיין לעיל הע' 7 ולהלן הע' 12) בתפקידו כמזכיר ה-CRC וי"ר ועדת הישיבה המרכזית, ולאחר מכן מילא את מקומו בשני התפקידים הללו. באוסף CRC 124/5, בעיקר משנת תרפ"ו, כמעט כל ההתכתבות הכלכלית של הישיבה היא בין י"ש רבינוביץ לבין ר"א טייטלבוים, עד האיגרת מ-ו' באולול תרפ"ו, האיגרת המאוחרת ביותר שם, שהנמען בה הוא אברהם הורביץ. על כן שני האישים הללו, שתפקידים ורמת ידיעתם באנגלית מתאימים למשימה זו, הם ה"מועמדים" העיקריים להערכתנו להיות מתרגמי או מנסחי האיגרת. ועיין להלן ליד הערה 13 שהרב קוק ביקש במקרה מסויים בפירוש מהר"א טייטלבוים לתרגם את המכתב שלו לאנגלית ולמוסרו לנמען.

10 כמו באיגרת של י"ש רבינוביץ הנ"ל לרמ"ז מרגליות מכ"ב בתשרי תרפ"ו, באוסף 124/5 CRC: "מהראוי שכל יראי יראי (!) ד' המבנים את ערך הישיבה המרכזית (ב)העתידה להיות למופת ולאור עולם בישראל ובעמים יושיטו לנו את ידם... ולהוציא לפועל את מחשבות מרן הגאון ראש הרבנים לא"י". כך גם באיגרת של יש"ר באידיש לתורם מר י' פולשטיין מאותו תאריך, שם, "פון דיא וועלט ישיבה דער ראש הרבנים פון ארץ ישראל..."; ובאיגרת לחברי דגל ירושלים בשוויץ מתאריך כ"ב בתשרי תרפ"ו: "התכנית המלאה של מרן הגאון ראש רבני א"י". בהתאם לכך, באיגרת למאיר ווסל שהזכרנו למעלה בהערה 8, שצויין בה בראשי תיבות שהרב קוק הוא הכותב ולמרות הסגנון, התוכן, וחתמתו של יש"ר, שמו של הרב לא מופיע, שהרי הוא עצמו, כביכול, הוא הכותב.

11 לר"א טייטלבוים מ"ח שבט תרפ"ו, ולר"ב הורביץ מכ"ט בחשוון תרפ"ו, אוסף 124/5 CRC, מאת י"ש רבינוביץ, הנ"ל, "בשם מו"ח הגאון מהרא"י הכהן קוק".

אפשרות אחרת היא שהאיגרת תורגמה לאנגלית בארה"ב מהמקור העברי שנשלח על ידי הרב קוק מהארץ. ואכן, מצאנו "תקדים" לכך באיגרת שבאוסף זו, שם מבקש הרב מהרב אהרן טייטלבוים, יקירו וקרוב משפחתו¹², פעיל הישיבה בניו יורק, שיתרגם את מכתבו לנתן שטרואס¹³. לגבי שאלת הסגנון הנ"ל, יתכן שהמתרגם הוא זה ששינה את הנוסח מלשון יחיד ללשון רבים, מתוך רצון לייפות את השפה. לפי זה, אכן קיימת אפשרות שהרב קוק בעצמו ניסח את המכתב המקורי.

גם אם האיגרת לא נוסחה על ידי הרב קוק בעצמו - ניתן ללמוד ממנה על תחושת הסיפוק שהייתה קיימת בסביבתו הקרובה של הרב קוק מטקס חנוכת האוניברסיטה; ולמרות שמגמת האיגרת היא הצורך להקים, לעומת האוניברסיטה, ישיבה מרכזית עולמית בקירבתה - האהדה לאותו אירוע מפורשת במכתב. נכון שהאיגרת מנוסחת כדי למצוא חן בעיני התורמים הפוטנציאליים, שבוודאי שמחו על הקמת האוניברסיטה - אך לא עולה על הדעת שיצא מהרב קוק או מטעמו, וכל שכן בשמו, מכתב המתנגד או הסותר את גישתו ודעתו.

Dear Sir,

Jews the world over, all good and faithful Jews to whom the honor and glory and the triumph of their people is dear and in whose hearts the glorious occurrences of recent days find an echo of cheer, surely did experience a thrill of joy at the dedication of the Hebrew University and the triumphs attending that event. Our hearts swelled with pride, and our heads were raised high – perhaps for the very first time since the exile – on that day. That day did indeed constitute a day of triumph to the Jew, after the ages of his struggles and persecution. May it mark the dawn of a more glorious day for all of us. May it usher in a new era of happiness and freedom to us on the soil of our fathers, a glory and a happiness that shall grow with the passing of days and be everlasting in its duration!

This glorious success was, however, made possible only by our age-long faithfulness to our traditions and our assiduous study of the Holy Word. Had we not cherished so sacredly our Torah and our Commandments we would have been swallowed up among the nations long ago, beyond all possibility or hope of revival, either spiritually or physically.

A great world Yeshivah, to equal the great academies of the past, the academies that have become famous in our history and have been the Beacon Light by which we traveled during our ages of persecution and suffering is about to be established on the sacred Mount of David, in the immediate vicinity of the

12 בקשרי חיתון, עיין הסכמות הראי"ה עמ' 87.

13 איגרת מג' בטבת תרפ"ו שטרם פורסמה, מאוסף CRC 124/5, מהרב לנדיב על אודות מגרש שבבעלותו ליד קבר רחל.

newly-dedicated Hebrew University. Ground for this World Yeshivah, which is destined to become the Universal Theological Academy of Jewry has already been bought and other necessary preliminaries have been completed.

About 50 prospective students of this World Yeshivah have already registered with us and have obtained their visas enabling them to travel to the Holy Land. More are sure to follow just as soon as this Academy opens its doors and begins to spread its light to the World.

We believe that there is room in this world for one Talmudical school whose object is not the training of ordinary pupils, but to be a Post Graduate school for the man who is out of the ordinary and who bears within him the promise of distinction and creative scholarship. It is intended this Academy become in the specifically Jewish field that which the Graduate School is to the College. It will be an Academy for the men who give promise of being our future leaders, scholars and creators.

This is the proper time, in our belief, to begin work on this sacred and promising project. Our nation is being rebuilt. The dream of centuries have become a reality. Our University is a fact. A Home for secular learning has been erected on Mt. Zion. Let us hasten to build also a fitting home for our own lore, for our own sacred literature and learning by the light of which we have traveled through the ages to our ultimate triumphs.

We hope to enlist your active cooperation in this great and sacred project. We trust that you will see your way clear to become one of the Founders of this great and matchless institution by the contribution of either a suitable sum to the Building Fund, by endowing a Wing or a room, or by the establishment of a scholarship in this home for the Higher Jewish Culture.

Very Truly Yours,

אדוני היקר¹⁴,

יהודי העולם כולו, כל היהודים הטובים והנאמנים המוקירים את כבוד עמם¹⁵ מעלתו וישועתו¹⁶, ושבלבם מהדהד אושר האירועים הנעלים של הימים האחרונים, בוודאי חשו

14 התרגום נעשה על ידי בניסיון לשחזר את סגנונו של הרב. יש לציין, שלעומת כל איגרות ההתרמה האחרות שיצאו מטעם הישיבה מאותה תקופה שבתיק האחר CRC 124/5 - כאן לא צויין שם הנמען, ומדובר כנראה במכתב כללי שנשלח לאנשים רבים. כן מוכח גם מהדף הבא שבתיק שם (סימן האטב הממוקם בדיוק במקום זהה, בצד השמאלי העליון של הדף, מוכיח ששני המכתבים היו מוצמדים יחד), שכתוב בראשו (בהערה למזכיר) "ADD TO 2ND LETTER" (= "הוסף למכתב השני"), המבקש מנמענים מסויימים להצטרף ל"ועדה הלאומית של קרן הבניה האמריקאית של האקדמיה התיאולוגית היהודית

תחושת שמחה בחנוכת האינברסיטה העברית ובישועות שקרו באותו אירוע. באותו יום נמלא לבנו גאווה, וראשנו הורם – אולי ממש בפעם הראשונה מאז גלותנו. אותו יום אכן היווה יום תשועה¹⁷ לישראל¹⁸ לאחר דורות של מאבקים וסבל, ולואי שיהיה זה סימן לזריחת יום עוד יותר נהדר לכולנו, תקופה חדשה של שמחה וחירות באדמת אבותינו, הוד ושמחה שימשיכו לגדול במשך הימים ויתקיימו לנצח¹⁹.

ההצלחה הנהדרת הזאת התאפשרה רק בזכות הנאמנות הנצחית שלנו למסורת, והתמדת לימודנו בכתבי הקודש²⁰. אלמלא הוקרתנו הקדושה כל כך לתורתנו ומצוותנו היינו נבלעים מזמן בין האומות, ללא כל אפשרות או תקוה לתחייה רוחנית או חומרית. ישיבה גדולה, הדומה לאקדמיות²¹ הגדולות של העבר, האקדמיות שהיו מפורסמות בתולדותינו, ושהיו למגדלור שלאורו הלכנו במשך דורות של צרות ועינויים, עומדת לקום בהר דוד הקדוש, בקרבת מקום לאוניברסיטה העברית שנחנכה זה עתה. כבר נרכשה קרקע לישיבה העולמית הזאת, העתידה להיות האקדמיה התיאולוגית העולמית של העם היהודי, והושלמו הכנות נוספות.

האוניברסלית (= הישיבה העולמית). כפי הנראה רק חלק מהנמענים התבקשו להיות חברים באותה ועדה וכמו שצויין בנספח "כאות הוקרה לפעילותך המצויינת עבור מטרות יהודיות שונות, מינו אותך...".

15 עיין ברטל (לעיל הע' 4) עמ' 316, המציין את תחושת הכבוד הלאומי שהסב טקס חנוכת האוניברסיטה, שהזכיר הרב קוק בנאומו.

16 התרגום המילולי של המילה האנגלית "triumphs" היא "נצחונות", אך משמעות זו בוודאי שאינה מתאימה לכאן. אולי המילה המקורית, או כוונת המחבר, הייתה לומר "זכויות".

17 אולי "ניצחון", עיין בהערה הקודמת. לאורך האיגרת נראה יותר שהתכוון במילת "triumphs" לומר "ישועה", כפי שתרגמנו בשאר המקומות.

18 מילולית: "עבור היהודי". לאורך המכתב באנגלית כתוב "Jew" (יהודי) אך אין ספק שאם הרב קוק היה המנסח המקורי היה כותב בעברית "ישראל".

19 השווה לדברי הרב קוק בראיון שנערך עמו בהיותו בארה"ב: "בכח הדת – שיחה עם הרב א. י. הכהן קוק", הדואר גליון יח (אדר, תרפ"ד), מובא באנציקלופדיה לציונות דתית, ח"ה, עמ' 324-325 (ההדגשה אינה במקור): "בפתיחת המכללה העברית על הרי-הצופים הריני רואה התגשמות של אחת ממטרותינו ושאיפותינו הנעלות ביותר. לעת עתה עומד אני, במובן ידוע, מן הצד, כלומר: נייטראלי אנכי; עד שאדע לבטח את צורתה של המכללה לא אוכל לקחת חלק אקטיבי בה. אבל מובטחני שהמכללה תהיה למקור ברכה לבני הנעורים שלנו והלימודים יהיו על 'טהרת הקודש', כלומר: לא נכניס את החיקויים לתרבות זרה. שיטת הלימודים במכללה שלנו תהיה מבחינה לאומית טהורה ותשמור על תרבותנו... אם המכללה לא תכזיב את תוחלתי זו, מקוה אני כי תלמידי ישיבתי יכולים יהיו ליהנות בתור 'שומעים חופשיים' במכללה...".

The Holy Word. 20

21 כינוי הישיבה המרכזית בתור "אקדמיה" מופיע גם בחוברת שנכתבה עבור גיוס תרומות בחו"ל כבר בשנת תר"פ: "The Central Jewish Theological Academy at Jerusalem". השתמשו בשם הזה גם בכנס התרומה שאירגן הרב קוק בעזרת הרב ד"ר ליאו יונג בארה"ב בשנת תרפ"ד, עיין בפרוטוקול האסיפה בארכיון CRC 124/1. באיגרת אחרת, בתיק 124/5, הישיבה מכונה "The Universal Theological Academy of Jewry". השימוש העקבי באנגלית בשם "אקדמיה" היה בוודאי על דעתו של הרב, עיין בהרחבה במאמרי שהוזכר בהערה 1.

כבר נרשמו אצלנו כחמישים תלמידים המועמדים לישיבה העולמית הזאת, והם כבר השיגו את הוויזות שלהם המאפשרות להם לנסוע לארה"ק. ברגע שהאקדמיה הזאת תיפתח את דלתותיה ותתחיל להאיר לעולם יבואו בוודאי נוספים בעקבותיהם.

אנו מאמינים שיש בעולם מקום למוסד חינוכי תלמודי אחד, שמטרתו איננה רק לחנך תלמידים רגילים, אלא להיות מוסד להשכלה גבוהה לאיש היוצא מן הכלל, שבקרבו הבטחה למצויינות וליצירה לימודית. האקדמיה הזאת מיועדת להיות בתחום ההשכלה היהודית מה שמהווה הפקולטה לתארים מתקדמים ביחס לקולג'. היא תהיה אקדמיה לאנשים שמובטח בהם שהם יהיו בעתיד המנהיגים, החכמים והיוצרים שלנו.

זה הזמן הנכון, לדעתנו, להתחיל להשקיע במשימה הקדושה והמבטיחה הזאת. עמנו נבנה מחדש. חלום דורות התגשם. האוניברסיטה שלנו היא עובדה קיימת. מעון ללימודי חול כבר נבנה בהר ציון. הבה נזדרז לבנות גם מעון מתאים לחוכמתנו, לספרותנו הקדושה וללימודינו שלאורם הלכנו במשך הדורות, לישועתנו השלימה.

אנו מקווים לגייס אותך לפעילות מעשית למשימה הגדולה והקדושה הזאת. אנו בטוחים שתיראה את דרכך בבהירות, ותהיה אחד מהמייסדים של המוסד הגדול שאין דומה לו, על ידי נידבת סכום מתאים לקרו הבנין, תרומת אגף או כיתה, או ייסוד מילגת לימודים במעון לתרבות יהודית גבוהה זאת.

שלך בכנות רבה²²

למרות שכמובן הנושא העיקרי באיגרת הוא הישיבה המרכזית, ניכרת ההתלהבות ואף הגאווה מה"אוניברסיטה שלנו" בביטויים כמו "אושר האירועים הנעלים"; "תחושת שמחה... בישועות שקרו באותו אירוע"; "נמלא לבנו גאווה וראשנו הורם"; "יום תשועה לישראל"; "חלום דורות התגשם. האוניברסיטה שלנו היא עובדה קיימת".

כאמור, גם אם הרב קוק בעצמו אינו המנסח, ולמרות שקשה להוכיח ממכתב התרמה על השקפותיו האמיתיות של הכותב - איגרת כזו שנכתבה מטעמו ומטעם ישיבתו באותה תקופה היא בוודאי מסמך חשוב ומאיר. הביטויים שבה מחדדים את תחושת השמחה, ומחזקים עדויות אחרות שיש לנו לגבי תחושותיו של הרב מאותה תקופה²³. אין ספק שהרב ראה בהקמת האוניברסיטה היהודית החדשה בארץ ישראל שלב חשוב בקיומו מחדש של עם ישראל על אדמתו, בהנחה שלצורך בנין הבית היהודי בארץ ישראל דרוש מוסד מדעי גבוה שחוקרים ומלמדים בו את המדעים השונים ברמה ראויה.

22 האיגרת איננה חתומה על ידי הרב, אך כך המצב גם בשאר העותקים של כל האיגרות של הרב קוק בתיקיות 124/1 ו-124/5 בארכיון של ה-CRC.

23 ראה בעיתון ההסתדרות הציונית בגרמניה Judische Rundschau מתאריך י"ד בניסן תרפ"ה (מובא אצל י' ולק, הכ"ל הע' 4, עמ' 241), שהרב סיים במשאלה שהאוניברסיטה תהיה תחילת גאולת הארץ (וראה שם עמ' 244). דברים דומים נכתבו בסקירה העיתונאית המתומצתת של נאומו של הרב ב'העולם' (ועיתונה הרשמי של ההסתדרות הציונית העולמית; מובא אצל י' ולק שם עמ' 238). ועי' גם לעיל הע' 19.

ב. תשובת הרב קוק לשאלת השתתפותו של נציג ה"ישיבה אוניברסיטה" בחנוכת האוניברסיטה העברית

לקראת חנוכת האוניברסיטה העברית התלבטו ראשי ישיבת רבנו יצחק אלחנן, הלא היא "ישיבה אוניברסיטה" שבניו יורק, אם להשתתף באירוע או לא. באיגרת ששלח לרב קוק הפקיד הרב ד"ר דוב רוול, נשיא הישיבה אוניברסיטה, את ההחלטה בידי הרב²⁴:

שלום וברכה עד העולם לידיד ה' ואנשים, רבן של ישראל ומתוה דרך לרוחו, מורה לנבוכי הזמן, הגאון הגדול והמובהק אדמו"ר אברהם יצחק הכהן, מרא דארעא דישראל.

עד שמש ינון שמו.

ד"ר שניאור זלמן צייטלין המוסר את מכתבי זה לרום גאונו הוא חבר ועד המורים של ישיבת רבנו יצחק אלחנן הק', חכם וחוקר בדי"י (=בדברי ימי ישראל) בתקופת בית שני. הוא בא כח האקדמי[ה] לחכמת ישראל שבאמריקה לפתיחת המכללה בירושלים.

עולם המדע ועולם המדיני מעוניינים מאד²⁵ בפתיחת המוסד הלאומי הזה, אך לבנו מלא פחד מה יהיה משפט המוסד הזה, אם לא יהפך ח"ו לרועץ להיהדות הנאמנה. המורים שנמנו לעת עתה במכללה משביעים רצוננו במדה ידועה, ואולי ישתכלל המכון הזה ברוח נכון אם לא נתרחק ממנו. ולכן נבוכים אנחנו, ראשי ומנהלי הישיבה הק', אם הגון שהישיבה תשתתף באיזה עניין בעבודת המכללה, ואם תקדם אותה בברכה לפתיחתה. מסרנו ביד ד"ר צייטלין מכתב ברכה - שהעתקה ממנו רצוף בזה - בפקודה שאם דבר המכללה הגון לפני רום גאונו, והוא או הבד"צ שלו ישתתפו בחג הפתיחה, אז ישתתף גם הוא ויקריא את מכתב הברכה בשם הישיבה (וכנראה יזמינו אותו להשמיע גם איזה שיעורים בהמכללה), ואם כבוד גאונו יעמוד מרחוק אז יכבוש גם הוא את ברכת הישיבה.

גלוי לעין שעם כל חששותיו, מביע הרב רוול סיפוק מסויים מצוות המרצים באוניברסיטה ("המורים שנמנו לעת עתה במכללה משביעים רצוננו במדה ידועה")²⁶

24 איגרת מי"ז באדר תרפ"ה, YU Archives, Acc. no. 86/43.

25 השווה לביטוי דומה אצל הרב קוק עצמו באיגרת התרמה אחרת באנגלית, אל השופט והמדינאי אוטו רוסלסקי, מתאריך י"א בשבט תרפ"ו ועיין למעלה בהערה 8, מתפרסם כאן לראשונה מאוסף ה-CRC, תיק 124/5, "...the whole world is enthusiastically (sic) working for the establishment of a Centre for the secular science (sic) in Palestine..." (= העולם כולו עובד בהתלהבות לייסוד מרכז למדע החול בארץ ישראל).

26 צריכים לעיין במידת נכונותה של הערכה זו, שהרי המחלקה ללימודי היהדות נפתחה כבר בשנת תרפ"ד עם פתיחת המוסד, שנה לפני טקס חנוכת האוניברסיטה, על ידי יהודה מגנס,

ורואה בה בסיס לתקוותיו לעתיד ("ואולי ישתכלל המכון הזה ברוח נכון"), ויש בידו גם הצעה אופרטיבית לייחס כלפיה ("אם לא נתרחק ממנו"). קיימת כאן זהות בין תחושותיו ותקוותיו לאלו של הרב קוק עצמו, שהתייחס אף הוא לשמחה, לפחד, ולצורך להכניס לצוות האוניברסיטה אנשים יראי שמים²⁷.

עד עתה לא התפרסמה תגובתו של הרב קוק למכתבו של הרב רוול. אנו יודעים שהרב עצמו אכן השתתף ודיבר בטקס, אך אין מכאן ראיה עדיין מה היתה תגובתו למכתב ראש הישיבה-אוניברסיטה: אולי השתתפותו בטקס היתה "בעל כורחו" משום תפקידו כרב הראשי, או משום דרכי שלום, ותגובתו להצעת ראשי הישיבה-אוניברסיטה הייתה שלילית?

אנו מפרסמים כאן לראשונה תעודה שנשלחה מיישיבה אוניברסיטה לפרסום בעיתונות, והיא מיישבת לנו את הספק:

PRESS NOTICE: April 26, 1925,

Dr. Solomon Zeitlin, member of the Faculty of the Rabbi Isaac Elchanan Theological Seminary, who represented the Yeshiva Faculty at the inauguration of the Hebrew University on April 1st, is delivering a course of lectures at the Hebrew University in Jerusalem, on the Second Commonwealth.

תרגום:

הודעה לעיתונות: 26 באפריל, 1925²⁸

ד"ר שלמה צייטלין, חבר הפקולטה של ישיבת הרב יצחק אלחנן, שייצג את צוות הישיבה בחנוכת האוניברסיטה העברית ב-1 באפריל, יעביר סידרת הרצאות באוניברסיטה העברית בירושלים בנושא תקופת הבית השני.

כלומר, תשובתו והדרכתו של הרב קוק היו חיוביות לא רק לגבי ההשתתפות שלו עצמו בטקס, ולא רק משום דרכי שלום או משום שהוכרח לכך²⁹, אלא הוא כנראה אף המליץ לגופים חינוכיים-תורניים אחרים להשתתף בחנוכת האוניברסיטה, והסכים אפילו שאנשי צוותם ילמדו בה³⁰.

"רב" ריפורמי מארה"ב - עיין אצל Bentwich, "Hebrew University", Encyclopedia Judaica (1971), vol. 8, pp. 219-220.

27 עיין באוצרות הראי"ה ח"ד עמ' 190, שכעבור שלוש שנים, כשהתייעץ פרופ' אברהם פרנקל עם הרב קוק אם לקבל את ההצעה להיות מרצה למתמטיקה באוניברסיטה העברית - הדריכו הרב קוק שיענה בחיוב "ללחום בעד כיבוש עמדה הגונה בתוכה לטובת היהדות הנאמנה והגדלת השפעתה, וזה לא יהיה באופן אחר כי אם ע"י הוספת פרופיסורים בעלי יהדות באמת". ואכן, פרופ' פרנקל לא רק לימד באוניברסיטה, אלא לימים אף התמנה לרקטור שלה.

28 Yeshiva University Archives, Publicity 9/3-16, 1919-1927. לא מצאתי אף עיתון שפירסם את אותה מודעה, אך "לא ראינו אינה ראייה", ובכל מקרה אין זה משנה לענייננו דבר.

29 לעומת הטענות שהזכרנו בהערה 4.

ג. עדות עיתונאי מביקור הרב בארה"ב בתרפ"ד

במאמר שהתפרסם בשנת תרפ"ד, יותר משנה לפני שנערך טקס חנוכת האוניברסיטה בהר הצופים, "הסיח לפי תומו" העיתונאי א' גודמן על שאיפתו של הרב קוק לפתוח ישיבה מרכזית ליד האוניברסיטה:

There is no doubt that he is in favor of the University, but he does not see, as no educator can see, a way to develop religious leaders in a secular institution.

אין ספק שהוא בעד האוניברסיטה, אך הוא לא רואה, כמו שאף מחנך לא יכול לראות, דרך לגדל מנהיגים דתיים במוסד חילוני.³¹

על רקע הדברים החיוביים האחרים שראינו עד כה, גם מקור זה חזי לאיצטרופי להבעת עמדתו החיובית של הרב קוק לעצם הקמת האוניברסיטה בירושלים.

ד. איגרת לרב הרץ, רבה הראשי של בריטניה

לעומת הדברים החיוביים והאופטימיים, אך הזהירים, שראינו עד עתה - כעבור פחות משנה מקיום טקס הפתיחה של האוניברסיטה פונה הרב קוק לרבה הראשי של בריטניה בבקשת עזרה, כדי שיתרים בקהילתו עבור הישיבה המרכזית. במכתב זה שטרם פורסם מתייחס הרב לתקוותיו המינימליות מהאוניברסיטה.³²

חושב אני שכת"ר הוא שווה עמנו בדעה, שאפילו אם תינצל המכללה ממכשולים עקריים לא תהיה היא המכשרת³³ את רוח היהדות ושומרת אותן בתמותו והפרייתו העתיקה המזהרת, אם לא יהיה לנו מכוון אדיר בעיר קדשנו

30 מעניין לציין שלמרות שנשלח לטקס כנציג הישיבה-אוניברסיטה, אותו ד"ר צייטלין "הסתבך" לימים עם חלק מראשיה בגלל כמה מהשקפותיו, עיין A. Rakeffet-Rothkoff, Bernard Revel, pp. 60, 141-142; J. Gurock, The Men and Women of Yeshiva, pp. 49, 77, 80. אפילו פרופ' שאול ליברמן סבר שהוא הגדיש את הסאה בזלזול שלו בחז"ל, עיין M. Shapiro, Saul Lieberman and the Orthodox, עמ' 19-29 בחלק העברי.

31 I. Goodman, "Rabbi Kook and his Mission to American Jews", Jewish Forum, March, 1924, p. 176.

32 מ-ז' בכסלו תרפ"ו, באוסף ה-CRC, תיק 124/5. האיגרת הזאת, כמו זו משבועיים קודם, כ"ו במרחשון, לרב ד"ר י"ל לנדא רבה הראשי של דרום אפריקה (הנמצאת אף היא באותו תיק), מודפסת במכונת כתיבה; זאת לעומת איגרת דומה להתרמה לישיבה שנכתבה לגאון ר' אליעזר סילבר, מגדולי הדור שבארה"ב, שנכתבה בתקופה יותר מאוחרת בכתיב ידו של הרב. ברם, אין סיבה להסתפק במקוריותן של האיגרות הללו, משום שהסגנון הוא של הרב קוק, וכנראה שהן הודפסו משום כבודם של הנמענים, והנימוס המקובל באותם הימים באנגליה ודרום אפריקה. בנוסף, כבר הזכרנו בהערה 11 שכאשר המזכיר כתב בשמו של הרב קוק הוא ציין זאת בפירוש.

33 מלכתחילה נדפס "מוכשרת", אך האות וא"ו נמחקת ידנית.

שהוא כולו תורני, שמור בחותם המלא של היהדות הנאמנה, ומעוטר בכשרון הסעיפים הרבים הנדרשים לקיומה של תורה בדורנו ביחוד.

כלומר, הרב קוק אינו משלה את עצמו שלא יהיו מכשולים באוניברסיטה, אלא שכל תקוותו היא שיינצלו "ממכשולים עקריים". האמת היא שכבר בשנת תרפ"ב חשש הרב מהכיוון המסתמן באוניברסיטה³⁴, ולצערנו החששות אכן הלכו והתבררו כאמיתיים³⁵.

ה. איגרות משנת תרפ"ו

הערכה פסימית יותר בנוגע ללימודי היהדות באוניברסיטה נמצאת באיגרת נוספת של הרב קוק שטרם פורסמה, שנכתבה לר"א טייטלבוים, הפעיל המרכזי של הישיבה בניו יורק³⁶.

חביבי, שמחנתי בבשורתך הטובה בט"ג (=טלגרם, מברק) בדבר יסוד המשרד למשאת נפשנו, הרחבת המרכז ופיתוחה של הישיבה המרכזית, שאליה עינינו נשואות בע"ה...

כלל אחד אני רוצה להגיד לכתר"ה, ולכל עדיני הנפש הרוצים להכנס עמנו בעבודת הקודש הזאת של יסוד הישיבה המרכזית העולמית לישראל בירושלים, שאנחנו הננו עומדים כעת רק בצעדים הראשונים של היצירה הגדולה הזאת. האידיאל העליון שלנו בתכונתה של הישיבה היא לרומם את הדרת הקודש בתחיית האומה על אדמתה במובן הרוחני, לא ישאר הרושם אצל כלל היהדות שתפארת הגדולה של תחיית רוח ישראל תבא ע"י מקורים חילוניים...

אנכי איני עוסק במלחמה שלילית, כי אם במלחמה חיובית. ולעומת המכון למדע היהדות, שגם אם צביונו היה נשמר בלא נסיגה רבה מדרך היהדות לא היה נותן לנו את הרכוש הרוחני השלם, קדושת התורה ותום האמונה בקדושתה וטהרתה - קל וחומר שאין שום תקוה על השמירה שלו ממדחפות גדולות אל תוך הקלחת של כל המחלקה הזרה הארסית השולטת בעולם החילוני...

כדי שהמגמה הקדושה שלנו תצא אל הפועל מוכרחים אנחנו להיעזר מאת אלה שיודעים כמה רבה היא הסכנה...

34 איגרות הראי"ה ח"ד עמ' קלו (מופיע גם במאמרי הראי"ה עמ' 344), שבאים "שטף של מתלמידים מכל קצוי הגולה, שאינם מצטיינים ביחש טוב לחיי הקודש..."

35 עיין באיגרת של הרב להרב י"א הרצוג משנת תרפ"ה, מופיע אצל ר"י פילבר, כוכבי אור, עמ' 246.

36 נכתב בכ"ב במרחשון תרפ"ו, YU Archives, CRC, 124/5.

הרב מצמצם את הציפייה האופטימלית שלו מהמכון למדעי היהדות שבאוניברסיטה שלא תהיה בו "נסיגה רבה מדרך היהדות", אך גם לצפייה הזאת "אין שום תקווה", וגם הוא עתיד להיסחף "אל תוך הקלחת של כל המחלקה הזרה הארסית השולטת בעולם החילוני". על כן מדגיש הרב "רבה היא הסכנה". המגמה השלילית שבאוניברסיטה הלכה והחמירה בעיני הרב קוק, כפי שהוא מציין באיגרת נוספת לר"א טייטלבוים, שגם היא טרם פורסמה, כחודש לאחר מכן, על החשיבות להזדרז לחזק את הישיבה המרכזית בדחיפות³⁷ "...לעומת הכת החילונית של המכללה, ההולכת ומרחבת את גבולותיה ואת אופיה החילונית...". דברים דומים עולים באיגרת נוספת שטרם פורסמה שנכתבה שבועיים לאחר מכן, שם כותב הרב לגדולי הרבנים בארה"ב על חשיבות ביצורה של הישיבה המרכזית, "שיהיה בתור משקל מכריע נגד הגדולות שעושים בעלי החול שלנו, בעיר הקודש ביחוד, להגדיל את התרבות החילונית ומדעיה... אי אפשר לנו לעמוד מרחוק ולראות שיתרבו בעיר הקודש צעירים נוהרים אליה מאפסי ארץ מהסוג החילוני לבד, או גם העוסקים במדעי היהדות שהקודש נעשה אצלם חול במדה ידועה, ולא מאלה יושע יהודה ברוחו ונשמתו..."³⁸

סוף דבר

אם כי אי אפשר להשליך מתקוותיו ותמיכתו התיאורטיות של הרב קוק זצ"ל ביחס לאוניברסיטה שבדרך, כפי שעולים מתוך חלק מהתעודות הללו, לייחסו אליה בעקבות כיוון התפתחותה בפועל בהמשך - ניכר שהרב ראה בפתחת האוניברסיטה צעד גדול בתחייה הלאומית. במקביל עודד הרב מדענים שומרי תורה ללמוד במחלקות השונות של האוניברסיטה, אף שהביע פסימיות בנוגע לייחסה של האוניברסיטה העברית למדעי היהדות³⁹. נוסף על כך ניתן ללמוד מהתעודות הללו על תמיכתו הנמרצת של הרב קוק בצורך להקים אוניברסיטה ישראלית **אמיתית**, בלי "מכשולים" ו"סכנה", שעתידיה להיות צעד גדול אף יותר בתחייה הישראלית, בדרך של תורה עם דרך-ארץ-ישראל. יש לזכור את האידיאל שבחזונו של הרב קוק זצ"ל כפי שהוא בא לידי ביטוי בתעודות הנ"ל, אידיאל שיתגשם בעז"ה ללא ספק בבוא העת.

37 לר"א טייטלבוים, נכתב בג' בטבת תרפ"ו, CRC, 124/5.

38 איגרת מתאריך ט"ו בטבת תרפ"ו לר"א סילבר ולר"י רוזנברג, מראשי הרבנים שבארה"ב, CRC Archives 124/12.

39 הרב אף למד בחברותא יום-יום בשנים תרצ"ד-תרצ"ה עם העילוי הצעיר שאול ליברמן (הרמ"צ נריה, לקוטי הראי"ה ח"ב עמ' 337), שבאותה תקופה (מאז תר"צ) כבר לימד באוניברסיטה וכבר פירסם מאמרים מדעיים רבים (E. Schochet and S. Spiro, Saul Lieberman – The Man and His Work. N.Y. 2005, pp. 9-11).